

“KİTAB-I DEDE KORKUT” DEYİMLERİNDE KADIN FAKTÖRÜ

Woman Factor in “Kitab-ı Dede Korkut” Idioms

Gunel ORUCOVA¹

¹ Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü Hint-Avrupa Dilleri Bölümü, gunel.orucova@dilchilik.science.az, orcid.org/0000-0003-0637-5818.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 05.08.2023
Kabul/Accepted: 04.10.2023

DOI:10.20322/littera.1338412

Anahtar Kelimeler

Türk, Kitab-ı Dede Korkut, deyim, kadın, özellik, yapı.

ÖZ

Deyimler ait oldukları milletin düşüncesini, milli özelliklerini yansıtan dil birimleri olmakla, dilden dile geçmek, birbirine etki sağlamak gibi özellikleri vardır. Bu sebeple deyimlerin ait oldukları coğrafi araziler o geniş bölgeye has yönlerini genel olarak farklı ülkelerin deyim, atasözleri ve lügatine geçirmektedir. Türklere has özelliklerin ise en başında gelenlerden biri kadının Türk toplumunda ve bu topluma has aile yapısındaki rolüdür. Bu nedenle Türklere has dil birimlerinde, halkbilim örneklerinde kadının izinin sürülmesi özellikle ilgi çekmektedir. *Kitab-ı Dede Korkut* destanı bu anlamda esas kaynak olarak dikkate alınmış ve araştırılmıştır. Anneye övgü destanlarda ona unvanlanan birçok hitaplarda yer almış, aynı zamanda kadınlara yönelik negatif düşünceler de bazı noktalarda yansıtılmıştır. Bahsedilenlerden başka makalede, evliliğin ve çocuk sahibi olmanın önemi, kız evlatla erkek evlat arasında fark gibi birçok konulara dair deyimler de incelenmiştir. Deyimlerde kadın odaklı konular, ilk olarak anne motifi esasında şekillendirilmiş, anne sevgisi ve şefkatine dair çok sayıda deyimler senelerce kullanılmıştır. Buna rağmen kadın odaklı konular yalnız anne motifi ile oluşmamıştır. Evlenmek, gelin olmak konularına da deyimlerde sıkça rastlanılmış ve çok amaçlı kullanım şekilleri ortaya çıkmıştır. Kadın adlarının ve “hanım” kelimesinin kullanımıyla yaratılmış deyimleri bir başka grupta toplamak mümkün. Eskiçağ Türk yaşamının izlerini yansıtan destanlarda kadının değeri hoş deyimlerle anlatılır. Bu anlamda destanlarda kadınların bazı anlarda eleştirilmesinden tutun da kadının aile içindeki rolüne kadar pek çok konuda bilgi almak mümkündür.

ABSTRACT

Idioms, besides of being language units expressing the mentality and thoughts of any nation, also have features to influence each other as word of mouth. Due to these facts, idioms, proverbs and dictionaries of different countries reflect the local features of the vast territory they come out. The role of woman in the Turkic community and in the family structure peculiar to this family structure leads these features. Therefore in the language units belonging to Turks, as well folklore samples, following the themes related to woman is of particular interest. Women-oriented issues in idioms first shaped on the basis of the mother motif. Many idioms about mother's love and affection have been used for years. In this sense, the epic of “Kitab-ı Dede Korkut” was taken into consideration and researched as the main source. Nevertheless, women-oriented issues were not formed only by mother and motherhood motif. The subjects of getting married, becoming bride were also frequently encountered in idioms and multi-purpose usage patterns emerged. It is possible to categorize the idioms expressing woman names and by using the word of “hanım”. In the epics reflecting the traces of ancient Turkic life, the value of women is described with pleasant idioms. In this sense, it is possible to obtain information on many subjects, from the criticism of women at certain moments, to the role of women in the family. Praise to mother has been included in many addresses titled to her in epics, and at the same time, negative thoughts towards women have took place at some points. In addition to the mentioned facts, the article also deals with idioms on many subjects such as the importance of marriage and having children, the difference between a daughter and a son.

Keywords

Turkic, The book of Dede Korkut, idiom, woman, feature, nature.

Atıf/Citation: Orucova, G. (2023), "Kitab-ı Dede Korkut Devimlerinde Kadın Faktörü", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 9/4, 750-759.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Gunel ORUCOVA, gunel.orucova@dilchilik.science.az

GİRİŞ

Dünyanın en çok söz varlıklı dillerinden olan Türk dillerinin kendine has anlam inceliklerini en çok yansıttığı dil birimlerinden biri de deyimlerdir. Türkler tarih boyu kültürel tarihlerinin farklı aşamalarında deyimlere, ata sözlerine büyük sevgi beslemiş, günlük hayatları dahil olmakla edebi ve sanatsal miraslarında onlara yer vermişler. Türk deyimlerinin en ayrıcalıklı özelliklerinden biri de birçok konuyu ele almasıdır. Kadın konusunun deyimlerde izlenilmesi ortaya çok yönlü, ilginç manzaranın çıkmasına neden olmuştur. Genel olarak, Türk kadınının toplumdaki yeri, konumu ve gelişimi özellikle eski çağ Türk metinlerine dayanarak araştırılması büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda birçok güçlü kadın karakterini bizlere sunan, zihinlerimize çakıyan *Kitab-ı Dede Korkut* destanlarını ve bu destanlarda kadına verilen önem ve değer psikolojisini daha iyi anlamamıza yardımcı olan deyimleri araştırma konusu olarak ele almayı özellikle ilgi çekici konu olarak göz önünde bulundurmaktayız.

Türk tarihi boyunca erkeğin yanında yer alan, ona eşit tutulan ve devlet işlerine bile büyük katkı sağlayan, aktif rol taşıyan kadın portresi görüyoruz. Eski Türk destanlarında kadının iffeti, güzelliği methedilirken, kılıç oynatması, at binmesi, savaşması gibi sahnelerin de yer alması Türk erkeğinin güçlü Türk kadınına her daim saygı duyarak önem vermesini simgelemektedir. Başka sözle, hem kendini hem ülkesini koruması açısından Türk kadını çocukluğundan itibaren bir asker olarak yetiştirilmiştir. "Dede Korkut destanlarında Türk kızlarının kahramanlıkları, erkeklerle birlikte ava çıktıkları, at koşturdukları, güreştikleri ve savaşmış oldukları anlatılır. Soyu erkek devam ettirdiğinden kısmen de olsa erkeğe biraz daha önem verilir. Ama kız çocuklarını doğar doğmaz yok eden ilkel toplumlar yanında Türk toplumunun bu davranışı toplumun ne kadar medeni olduğunu gösterir" (Savcı 1973: 16). Bu hususa *Kitab-ı Dede Korkut* destanında beşik kertmesi olsalar bile, birbirlerini tanımadan büyüyen Baybörenin oğlu Bamsı Beyrek ile Banuçiçek'in arasında geçen konuşmada şahit oluyoruz. İki sevgilinin daha önce birlikte at bindiğini ve güreştiğini Bamsı Beyrek'in kendi ağzından duyuyoruz:

Xan qızı, səhər tezdən yerimdən durmadımmı?

Boz aygırın belində oturmadımmı?

Çadırının yanında bir keyik yıxmadımmı?

Sən də məni yanına çağırmadımmı?

Biz səninlə meydanda at çapmadıqmı?

Güləşəndə mən səni yıxmadımmı? (Alizade: 1988).

Dede Korkut Kitabı'nda Selcan Hatun isimli kadın kahraman at süren, kılıç ve ok marifetiyle savaşan bir karakter olarak betimlenmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi o dönemde kadınlar, erkekler gibi savaşçı özellikler göstermiştir.

İyi kadın olarak nitelendirilen Türk kadını erkeklerle beraber ava çıkar, evinde çocuklarına bakar ve ailesi için yemek pişirir. Türk kadını kutsal yapan ve bu konunun her daim hemen hemen bütün Türk destanlarında, vurgulandığı önemli husus onun anne oluşudur. Oğuzlarda anne hakkı Tanrı hakkına beraber tutulmuştur. Destanın “Salur Kazan’ın evinin yağmalandığı boy”unda bütün varı yoğu Şöklü Melik tarafından yağmalanan Salur Kazan düşmanla burun buruna gelince evlerinden, kıymetli eşyalarından, hatta “kırk yiğitle birlikte oğlu Uruz’dan” ve “kırk ince belli hatunla eşi Burla Hatun’dan” vaçgeçmeyi göz önünde bulundurur da bir tek annesinden geçemiyor: “Ay Şöklü Məlik! Qızıl tağlı evlərimi götürüb gəlmisən, sənə kölgəlik olsun! Qiymətli xəzinəmi, bol gümüşümü götürmüşən, sənə xərclik olsun! Qırx incə belli qızla Burla xatunu gətirmisən, sənə əsir olsun! Qırx igidlə oğlum Uruzu gətirib gəlmisən, sənənin qulun olsun! Qoca anamı gətirmisən, ay kafir, anamı ver mənə!” (Azerbaycan Edebiyat Tarihi 2007: 47).

Türk kadını ile ilgili belirtilen ve bahsi geçmeyen birçok hususlar ve konular deyim ve atasözleri ile ölümsüzleşmiş ve bize geçmişten bugüne bilgi verici miras olarak kalmıştır. *Kitab-ı Dede Korkut* destanına dayanarak seçtiğimiz deyimlerin diğer kaynaklardaki deyimlerle karşılaştırılarak Türk kadını ile ilgili kavramların birkaç başlıkta toplanmasının daha açıklayıcı olacağı kanaatindeyiz. Kadının yeri, konumu ile ilgili örnekler Türk toplumunun esas hattını da ortaya çıkaracaktır. Amacımız kıyaslamak olmamakla beraber, bu dönemde, farklı toplumların kadın algılarından örnekler vermek Türk toplumundaki kadın algısının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1. Anne Olmak Kavramı ile İlişkili Türkçe Deyimler

“Türklerde en küçük birim olarak kabul edilen çekirdek aile aynı zamanda devletin bir şeması gibi idi. Baba devleti temsil ederken, anne vatani, çocuklar ise milleti temsil etmekteydi. Burada en kutsal olan kurum taviz verilemeyecek en hassas müessese ise hiç şüphesiz vatan yani anne oluyordu. Kadının Türk toplumundaki yeri de işte buradaki misyonundan gücünü alıyordu. Kadın hakkı, diğer toplumlarda varolan bir kız satışı demek değildi bu nedenle de kadınlar evlilik hayatında bir köle veya cariye olarak görülmüyordu” (Aksoy 2016: 12).

Deyimlerin bazı örnekleri Türk toplumlarında annenin önemini gözler önüne serer. Azerbaycan dilinde herhangi konunun, mevzunun esas gidişatı anlamında “ana xətt” deyimi kullanılır ve aynı anlamda “ana hat” şeklinde Türkiye Türkçesi’nde de yer almaktadır. “Doğulmak” anlamında kullanılan ve Azerbaycan dilinde de aynı şekilde yer alan “anadan olmak” (anadan olmaq) deyimi hayatın anne ile başladığı anlamını taşır. Birinin çok akıllı, hayırsever ve kibar olduğunu ifade etmek için dilde yer alan “anasının südü halal olsun”/“annesinin ak sütü gibi helal olsun” deyimi de annenin cefasını gözler önüne serer.

Azerbaycan Türkçesi’nde birine kötülük anlamında kullanılan “anasını ağlar qoymaq”, “anasını ağlatmaq” (Türkiye Türkçesi’nde: anasından doğduğuna pişman etmek), “anadan əmduyi südü burnundan gətirmək” (Türkiye Türkçesi’nde: anasından emdiğini burnundan fitil fitil getirmek) veya “şerefsiz, acımasız insan” için tabir edilen “anasının əmcəyini kəsən” (annesinin göğüsünü kesen) deyimleri de anne motifi etrafında şekillenmiştir. Azerbaycanın halk destanı *Kaçak Nebi*’de aynı deyime rastlanmaktadır: “Anasının əmcəyini kəsən çuğul Kərbəlayı Məhəmməd çuxasını ətəyini çırmadı” (Kaçak Nebi destanı 2005: 75).

Buraya Türkiye Türkçesi’nde önümüze çıkan anneye övgü anlamındaki “anamın aş, tandırın başı”, anne terbiyesinin rolünü vurgulayan “anasının algısı başında imiş”, anne zahmetini belirten “analar dert yesin, yarım yarım dört yesin” ve diğerleri gibi onlarca deyim de dâhil etmek mümkündür.

Eski Çağ Türk yaşamının izlerini yansıtan destanlarda kadının değeri hoş deyimlerle anlatılır. Bu anlamda destanlarda kadınların bazı anlarda eleştirilmesinden tutun da kadının aile içindeki rolüne kadar pek çok konuda bilgi almak mümkündür. Genel olarak, Türklere ait metinlerde anne sevgisinin izlerini ararken, *Kitab-ı Dede Korkut*’ta bu yüce duygu özellikle derin ve çok yönlü yansıtılmıştır.

Anne hakkının çok yüce değerlendirildiğini Uruz’un annesine hitabında görmek mümkündür. Nitekim, kâfirler Kazan Han oğlu Uruz’u hapisten alıp da etini lime lime etmek istediklerinde Burla Hatun oğlunu saklamak ister.

Uruz o zaman annesine şöyle der:

“Ağzın qurısın, ana!

Dilün çurısın, ana!

“Ana həqqi – tənri həqqi deyilməsəydi, qalqubanı yerindən turaydım, yaqanla boğazından tutaydım”

(Alizade 1988: 47).

Anneye övgü ona unvanlanan diğer hitaplarda da görülebilir. Dirse Han’ın annesine dediği sözleri içeren aşğıdaki beyte bakalım:

“Bərü gəlgil, aq südin əmdigim, qadınım ana!

Ağ birçəklü, izzətlü, canım ana!” (Alizade 1988: 39).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda Dirse Han, kırk namert yiğidin yalanlarına inanarak oğlunu öldürmek ister ve bunun sonucunda 15 yaşındaki oğlu Boğaç Han’ı yaralayarak Ala Dağ’da ölüme terk eder. Eve tek başına dönen Dirse Han’ın hatunu, oğlunun başına kötü bir şey geldiğini hisseder ve kocasına, Boğaç Han’ın nerde olduğunu sorar ve onun için kaygılanır. Anne, bu yönüyle kaygılanan, koruyan, kollayan ve büyüten bir iyilik yurdu ve imgesidir. Dirse Han’ın hatunu: -Karşı yatan Ala Dağdan bir oğul uçurdunsa söyle bana Taşkın akan koşan sudan bir oğul akıtınsa söyle bana Aslan ile kaplana bir oğul yedirdinse söyle bana Kara giyimli azgın dinli kâfire bir oğul aldirdinse söyle bana dedi feryat figan eyledi ağladı” (Ergin 2002: 30).

“Evladı Boğaç Han için feryat ve figan eyleyen anne, bir iyilik imgesi olarak bütün yücelik algılamalarının belleksel mekânıdır. Kocasına, oğlu için karşı gelen kadın, annelik içgüdüleri ile evrensel iyiliğin özverili çağrısına dönüşür. Dirse Han’ın eşi, Boğaç Han’ın annesi, varoluşsal bir içgüdü ile kırk ince belli kızı beraberinde alır, büyük cins atana binerek oğlancığını aramak için —Kışta yazda karı, buzu erimeyen Kazılı Dağı’na geldi çıktı alçaktan yüce yerlere koşturup çık(ar)” (Ergin 2002: 30).

Kazan Han’ın oğlu Uruz’un tutsak olduğu destanda, Burla hatun’un dilinden söylenilmiş soylama parçası da evlat sevgisinin boylarda oldukça güçlü duygusal çalarlarla yansıtılmıştır. Bu duygusal çalarlardan birini de oğul evladının yüksek dağa benzetilmesidir: Qarşu yatan qara dağım yüksəgi oğul. Qara dağım yüksəgi oğul! (Alizade 1988).

Destanda kara kelimesinin yerini bu anlamda bazı deyimlerde ortac kelimesi alıyor. Evlata karşı duygu yoğunluğunu oğul sahibi olmamanın hasretiyle yanıp kavrulan Bayböre Han'ın sözlerinde görmek mümkün:

Xan Qazan, neçə ağlamayayın, necə bozlamayayın?

Oğulda ortacım yoq, qardaşda qədərim yoq! (Alizade 1988).

Başka bir örneği Burla Hatun'un yanık sesli iniltisi teşkil etmektedir:

Oğul, oğul, ay oğul! Ortacım oğul! Qarşu yatan qara tağım yüksəgi oğul!

Uruz Han'ın tustak olduğu boyda, Burla Hatun'un annelik duyguları oldukça duygusal aksettirilmiştir. Kazan Han'ın avdan yalnız döndüğünü gören Burla Hatun ızdırabını cümlelere şöyle döker:

İgid bəyim Qazan! Qalxıb yerindən sən durdun,

Oğlunla gözəl qara yallı Qazlıq atını mindin.

Boynu uzun vəhşi keyki vurub-yıxdın,

Sən atını yüklətdin geri döndün?

İki getdin, bir gəlirsən, balam hanı?

Qara dövrandə tapdığım oğlum hanı?

Təkcə bəyim görünmür, bağrım yanır (Azerbaycan Edebiyyat Tarihi 2007: 231)

Kitab-ı Dede Korkut destanlarında boy gösteren Türk hatunları -Burla Hatun, Dirse Han'ın hatunu, hatta Deli Dumrul'un annesi bile- sanki gerçek hayattan götürülmüş insanlardır. Bunun başlıca sebebi annelik duygularının destanda gerçek hayat tadında ve derinliğinde yansıtılmasıdır.

2. Evlilik Kavramı ile ilişkili Türkçe Deyimler

Kadın odaklı konular yalnız anne motifi ile şekillenmemiştir. Evlenmek, gelin olmak konularına da deyimlerde sıkça rastlanılmış ve çok amaçlı kullanım şekilleri ortaya çıkmıştır. Türkiye Türkçesi'nde: "Gelin ata bindi ya nasip dedi", "biraz gebe", "ana kızına taht kurar, kız bahtı kocada arar", "ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış", Azerbaycan Türkçesi'nde: "Analar necə oğul (oğlan) doğub", "boynuna uşaq düşmək" (hamile kalmak), "ikicanlı olmaq" çok sayıda örneklerden sadece birkaçıdır:

Boynuna uşaq düşmək (gebe kalmak):

Ay keçdi, il dolandı, bunun külfətinin boynuna uşaq düşdü (Muharremli vd. 2015: 194).

İkicanlı olmaq (iki canlı olmak):

Alı kişinin arvadı yenə ikicanlı oldu (Kaçak Nebi destanı 2005:289).

Türk Kadın adlarının ve "hanım" kelimesinin kullanımıyla yaratılmış deyimleri bir başka grupta toplamak mümkündür. Başka sözle, Türk ifadelerinde *hanım*, *hatun* gibi hitaplar yaygın bulunmaktadır. Tüm bu

örneklerin birçoğuna tarihî Türk metinlerinde, Türkler tarafından yaratılmış eserlerde rastlanılmakla birlikte, insanların günlük konuşmalarında da yer almaktadırlar.

"Sarı tonlu Selcan xatun işarət edər, görməmişən?" (Alizade 1988: 89) cümlesi benzer hitapları içeren onlarca *Kitab-ı Dede Korkut* numunelerinden biridir. Genel olarak destanlarda Burla Hatun, Selcan Hatun ve Banu Çiçek destanların üç çok güçlü kadın karakterlerindedir. Bazen hanım hitabının farklı anlamlar içerebildiğini de belirtelim. Çocuk masallarını örnek getiren Seyitaliyef bu konuyla ilgili şöyle yazmaktadır: "Bazı çocuk masallarının ismini "hanım" sözünden oluşan ifadeler oluşturmaktadır: "Cik-cik hanım", "Pıspısa hanım və Siçan Solub bəy". Cik-cik hanım - aynı adlı masalda yer alan serçeye konulan isimdir ve bu ifade çokbilmiş, gürültülü, kıvrak, hızlı ve bu gibi anlamları belirtmek için kullanılıyor (Seyitaliyef 2006: 279).

Bu beyitte aynı zamanda anne sütünün önemi, ona nasıl yüksek değer verildiği de dile getirilmiştir. Süt faktörüne diğer Türk kaynaklarında da rast gelinmektedir:

"Amma sən doğrudan da halal süd əmmiş adamsan" (*Üç kardeş masalı*).

Kitab-ı Dede Korkut destanında da sütün kutsallığı bir çok kısımlarda vurgulanmaktadır:

Tolab-tolab ağ südümi əmzirdigim oğul!

"Tolab" kelimesine bütün destan boyu bir kere rastlanılmaktadır ve araştırmacıların ortak düşüncesine göre "bol, çok, dolu" anlamını taşımaktadır.

Başka benzetme ve hitâblar arasında "qadın ana, bəg baba" (Alizade 1988: 91) da yer almaktadır.

3. Evliliğin Teşvikiyle ilgili Türkçe Deyimler

Evliliğin Türk ailesindeki rolü eski zamanlardan beri büyük önem arz etmektedir. Bunu "oğlı olan evrimiş, kıızı olan göçürmüş..." (Alizade 1988: 55), "varsa eşin rahattır başın, yoksa eşin zordur işin" (Yurtbaşı 1996: 200) cümlelerinden de görüyoruz. Evliliğin teşvikiyle ilgili başka bir yerde şöyle geçer:

Yalnız yigit alp olmaz

Yoşan dibi bərk olmaz (Alizade 1988: 108).

Bekarlığın kötülenmesi hususu "bekarlık maskaralık", "bekarın parasını it, yakasını bit yer", "bekar gözü, kör gözü" gibi birleşimlerle de belirtiliyor.

Çocukların anne ve babaları ile olan ilişkilerini normalleştirmek, onlar arasında saygı ve sevgiyi her zaman korumak için çocuklara yönelik öğütler de bulunmaktadır:

Ağsaqqallı baban var isə, ağlatmağıl!

Ağ birçəklü anan varsa, bozlatmağıl! (Alizade 1988: 108).

Aynı zamanda verilen öğütlere kulak asmanın çocukların hayatındaki rolüne de destanlarda değinilmiş ve diller ezberi olan bu ifadeler deyimler gibi kullanılmıştır:

Qız anadan görməyincə ögit almaz

Oğul atandan görməyincə süfrə çəkməz (Alizade 1988: 31)

Aynı deyim *Oğuzname*'de "Oğul ataya görə süfrə yayar" şeklindedir.

Babanın verdiği terbiyenin oğul evladının hayatındaki yeri ve önemi destanın başka bir kısmında ifade edilmektedir. Salur Han'ın evinin yağmalandığı boyda, bir çok yiğitin ad-san kazandığını gören Kazan Han, Uruz'un ad almamasını gördükde isyan eder ve Uruz'un cevabı aşağıdaki gibi olur:

Hünəri oğul atadanmı görər ögrənür, yoxsa atalar oğuldanmı ögrənür?

Qaçan sən mənı alub kafir sərhəddinə çıqardın, qılıc çalub baş kəsdin?

Mən səndən nə gördüm nə ögrənüm? (Kitab-i Dede Korkut ensiklopedisi, 79).

Kitab-ı Dede Korkut destanında evlilik bağlamında oldukça ilgi çekici eş ilişkileri gözlenilmekte ve dolayısıyla ortaya çok güzel deyimler çıkmaktadır. Burla Hatun, Kazan Han'a çok iyi eş olmakla birlikte, onun en yakın silah arkadaşısıdır. Kazan Han dövüşte yaralandığında Burla Hatun eline kılıç alarak dövüşü zafer elde edene kadar sürdürür.

Dikkat çeken başka bir nokta Deli Dumrul'la eşi arasındaki ilişkidir. Tanrı'nın gazabına uğrayan Deli Dumrul ondan af diler ama Tanrı ondan kendi canı yerine başka bir can vermesini ister. Bu sırrı annesine söyleyen Deli Dumrul olumlu yanıt alamaz ve onun yerine kendi canını feda etmeye razı olan, onu seven, ona sadık kalan hatunu olur:

Qarşı yatan qara dağları, Səndən sonra mən neylərəm? Yaylayarsam, gorum olsun!

Soyuq-soyuq sularını mən içərsəm, mənım qanıms olsun!

Qızılını-gümüşünü xərcləsəm, kəfənlıyım olsun!

Səndən sonra bir igid sevib seçsəm, Ərə getsəm, birgə yatsam, bu əjdaha ilan olub mənı çalsın! Qüdrətli Allah şahid olsun, qurbanam sənə,

Mənım canım qurban olsun sənın canına! (Azerbaycan edebiyat tarihi 2004: 247).

Evlilikte bu denli sevgi ve sadakat Tanrı'nın da hoşuna gider ve Deli Dumrul'u affeder.

4. Kadına Yönelik Negatif Düşüncelerle İlgili Türkçe Deyimler

Atasözleri, ifade ve deyimlerde kadınlara yönelik negatif düşünceler de yer almamış değildir. Bazı kötü huyların yalnız kadınlara mahsus olduğu, erkeklere yakışmadığı gibi hususlara da Türklere ait eserlerde rast gelinmektedir:

Bəg yigit ögünərsə, ər ögünsün – aslandı!

Ögünməklig övrətlərə böhtandır.

Ögünməklə övrət ər olmaz (Alizade 1988: 92).

ve ya

Aldayuban ər tutmaq övrət işidir

Övrətindənmi ögrəndin sən bu işi, qavat? (Alizade 1988: 124)

Azerbaycan Türkçesi'nde yer alan "arvad bazarı" (gürültülü, konuşanın çok, dinleyenin az olduğu yer hakkında (Melik Memmet ve Melik Ahmet Masalı: 27), "arvad söhbəti" (ciddi olmayan, sıradan konuşma, her hangi bir

soruna basit yanaşma, gıybet (Melik Memmet ve Melik Ahmet Masalı: 27) ifadeleri de belirtilen anlamı taşıyan kategoriye dâhil edilebilir.

Benzer deyimlere Türkiye Türkçesi'nde de rastlanmaktadır: kadın/avratagızlı (Turan 2015: 418).

Erkek evladiyla kız evladı arasında konulan fark da deyimlerde yer alan olumsuz noktalardandır: "Oğlan gider it getirir, kız gider yiğit getirir" (Turan 2015: 158).

Kadınların anne olurken dünyaya getirdiği evladın cinsiyeti çok eski zamanlardan ayrımcılık, hor görme, kadına baskı gibi olayları beraberinde getirmiştir. Bu güne kadar devam eden bu geriye dönük düşünceler bazı deyimlerle ifade edilmiştir:

"Erkek doğurana yağ, bal; kız doğurana ekşi nohut çorbası"

ve ya

"Oğlan doğurana oğlak, kız doğurana kuymak".

Kitab-ı Dede Korkut destanında da çelişkili kadın karakterleri de yer almaktadır. Ayrı ayrı boylarda aktif yer alan kadın karakterleri bazen kötü yanlarıyla tanıtılır. Birçok araştırmacıların ortak kanaatine göre bunun esas sebebi aksakallı Dede Korkut'un hayatı her yönüyle insanlara tanıtmak istemesidir.

Destanın ilk boyunda Bayandur Han üç renkte çadır kurmuş ve oğlu ve kızı olanları renkli çadırlara, hiç çocuğu olmayanlarıysa siyah renkli çadıra toplamıştır. Bayandur Han'ın bu adımından hiddetlenen Dirse Han evlat sahibi olmamasının günahını eşine yüklemiştir. Bu da toplumda çocuk sahibi olmama yükünün her daim kadına yüklenmesini göstermektedir.

Başka bir boyda ise annesine azrailin onun canı yerine can istediğini belirten Deli Dumrul'a annesi tarafından olumsuz yanıt geldiğine şahiti oluyoruz. Evlat uğruna canını feda etmeyen anne karakterinin Türklere özgü olmadığını belirten bir sıra araştırmacılar hatta bu boyun sonradan destana ilave edildiğini iddia etmişlerdir.

SONUÇ

Kanaatimizce destanlarımızın sunduğu veriler bize kadın karakterinin özünü anlamamız için onu 3 tür ilişki fonunda incelememiz gerektiğini göstermektedir: 1. Anne kısmında kadın; 2. Eş kısmında kadın; 3. Birçok ritüelin uygulayıcısı, aynı zamanda savaşçı, devlet adamı kısmında kadın. Özellikle dikkate aldığımız *Kitab-ı Dede Korkut* destanında bütün Türk toplumunda kadına olan yaklaşımın izlerini sürmek mümkündür. Bütün bunlarla beraber, dönem ve coğrafi ana hatlarda oluşan farklar itibarıyla belli yer ve dönemlerde Türk kadını yaşamını geri planda sürdürmek zorunda kalmış hatta hiçbir hakkı olmayan kesime ait edilmiştir. Bunu makalede esas kaynakça olarak ele aldığımız *Kitab-ı Dede Korkut* destanında da görebiliyoruz. Aksakallı, el ozanı Dede Korkut daha destanın başında kadınları dört tür olarak sınıflandırmıştır. Daha eski Oğuz düşüncesinin mahsulü olan “Dede Korkut” kitabı belirtilen çok yönlü düşüncelerin yankı bulduğu oldukça ilginç ve çok sayıda deyimlerle zenginleştirilmiştir. Kadın fitratını yansıtan, kadına bağlı konulara bakış açısı olarak değerlendirilebilen, toplumda kadının yeri ve rolü, tarih boyu kadının ve onunla ilgili kavramların değişimini gözler önüne seren deyimler seçilen örneklerle kısıtlı olmamakla birlikte, diğer Türk dillerinde farklı biçim ve anlamlara bürünmektedir. Türkiye Türkçesi’yle Azerbaycan Türkçesi’nden seçilen örneklerin karşılaştırmalı analizi de bu iki dilin ait olduğu ülkelerin ortak tarihi, edebi mirasları, geleneklerinin olduğunu gün yüzüne çıkarmakla birlikte, düşünce itibarıyla da ne kadar yakın olduklarını göstermektedir.

Bir Türk atasözüne göre birinci zenginlik sağlık, ikinci zenginlik iyi kadındır. Türklerin en eski destanlarında yer alan deyimler de, aslında, kadının Türk toplumundaki değerinin aynasıdır. Ziya Gökalp bu durumu şöyle belirtiyor: “Eski ırkların hiçbiri kadınlara Türkler kadar hak vermemiş ve saygı göstermemiştir” (Gökalp 1970: 35).

KAYNAKÇA

- Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi* (2007).i. Altı cildə. Şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Elm.
- Əlizadə, Səməd, F. Zeynalov (1988). *Kitabi-Dədə Qorqud*. Bakı: Yazıçı.
- Hacıyev, Asif (2007). *Dədə Qorqud kitabı: oxunuşlar, açımlar*. Bakı: Elm.
- Kitabi-Dədə Qorqud ensiklopediyası* (2000). Bakı: Yeni Nəşrlər Evi.
- Kitabi-Dədə Qorqud: əsil və sadələşdirilmiş mətnlər* (2004) / Nəşrə hazırlayanlar: Əlizadə, Səməd; Redaktor: Hacıyev, Səməd. Bakı: Öndər.
- Məhərrəmli, Qulu, R. İsmayılov (2015). *Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti*. Bakı: Altın Kitab.
- Məlik Məmməd və Məlik Əhməd nağılı. <http://www.nagillar.az/article/a-90.html>
- Murtuzayev, Sadiq (1958). *M.F. Axundovun komediyalarının dil və üslub xüsusiyyətləri: frazeoloji material əsasında*. Bakı: Elm.
- Qaçaq Nəbi dastanı* (2005). Bakı: Lider.
- Seyidəliyev, Nəriman (2006). *Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası*. Bakı: Araz.
- Üç qardaş nağılı. <http://www.nagillar.az/article/a-214.html>
- Aksoy, İlhan (2016). "Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını". *Yaşama Dergisi*. 32: 7-20.
- Taymas, Abdullah Battal (1968). *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Birtek, Ferit (1944). *En Eski Türk Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gökəlp, Ziya (1970). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gökyay, Orhan (2000). *Dedem Korkutun Kitabı*. İstanbul.
- Olgun, İbrahim (1973). *Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimleri Üzerine*. Ankara: TDAY-Belleten.
- Savcı, Kemal (1973). *Türk Kadını*. Ankara.
- Sinan Turan, Ahmet (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Kesit.
- Yurtbaşı, Metin (1996). *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*. Bakü: Özdemir Yayıncılığı.
- Zahidoğlu Vahid, Selahaddin Bekki (2002). "A. N. Samoyloviç (1880-1938) ve 'Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler' Adlı Makalesi". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 13: 155-166.
- Ergin Muharrem (1958/1963). *Dedem Korkut Kitabı C.I-II*. Ankara.
- Амософа, Наталия (1963). Об английских фразеологических словарях. № 6.
- Гүсейноф, Фирүдин (1977). Русская фразеология. Баку.
- Даибофа, Клара (1973). Фразеология кумыкского языка. Баку.